

יד. "במדעים כלליים ישתלמו התלמידים הראויים לזה,

מחוץ לכתלי הישיבה"*

איגרת מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק

מבוא

אנו שמחים לפרסם כאן לראשונה מסמך חשוב על אודות הגדרת מטרתה של ישיבת מרכז הרב בידי ראשיה ומנהליה, עם ייסודה, ועל אודות הליכי הלימוד שאמורים היו להתקיים בה. בראש הכרך הראשון של אורשת (תשי"ע – פורסם מחדש באסופה שלפנינו, סימן טז) פרסמנו לראשונה את "תכנית הלימודים בישיבת מרכז הרב לשנה"ל תרפ"ו". בפתיה לאותו מאמר ציינו בקצרה מגוון תכניות לימודים שנכתבו באותן שנות-בראשית.¹ איננו יודעים בוודאות באיזו שנה נכתב המסמך המתפרסם בזה. בין השורות ניתן להתרשם שהוא הופנה כלפי חוץ, כלפי גורם כזה או אחר שביקש לדעת על עניינה של הישיבה, על מטרתה, על מספר שנות הלימודים בה, על תכנית הלימודים שלה ועוד. בכל מקרה, ברי שהמסמך עמד לנגד עיני מרן הראי"ה קוק זצ"ל, שכן לא זו בלבד שהוא נותן עליו את דעתו, אלא שהוא גם מתקנו ומשפצו בכתב ידו.

כל מסמך הנוגע לרב קוק חשוב בעינינו, כפליים כאשר מדובר בנושא חינוכי, ושבעתיים כאשר הוא מחדד אמירה הנוגעת לסוגיה טעונה, כזו שהייתה בשעתו מורכבת ונותרה כך גם כיום. בנידון דידן מתחדד ביותר היבט אחד: אפשרות השתלמותם של תלמידי הישיבה במדעים כלליים. יחסו של מרן הרב זצ"ל ללימודי חול נידון זה כבר, והרבה,² ואף לשאלת יחסו של בנו, רבנו הרצי"ה,

* המסמך נמסר לידי ממקור מוסמך ביותר, אשר ביקש לשמור על עלום שמו. על העובדה שלמצער חלק משמעותי מהתיקונים נעשה בכתב יד הראי"ה אין להכביר מילים והדבר ברור לכל מכירי כתב ידו. גם אם חלק קטן של התיקונים, אותם שבאותיות מרובעות, נעשה על ידי זולתו, ברי שהמסמך עמד לנגד עיני הראי"ה ואושר על ידו. תודתי לרב אורי סמט על הארותיו החשובות.

1 שם עמ' 1, הערה 4, הפניות למאמרי הראיה, ירושלים תש"ס, עמ' 63; ספרו של י' רודיק, חיים של יצירה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 210; משנת הנויר, ירושלים תשס"ה, עמ' כג. כן ראו אגרות הראיה, ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' רנ בנוגע להיעדר מימוש.

2 ראו ש' מישלוב, יחסו של הרב קוק ללימוד חכמות כלליות: בין חזון למימוש, עבודת מוסמך, טורו קולג', תשס"ו; נ' גוטל, "המבדיל בין קודש לחול", לעיל, סימן ג; הנ"ל, "חזון מחקרי בצבת הדילמה החינוכית", לעיל, סימן ד; הרב א"י שבט, "לבירור החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקרי-מדעי בישיבת 'מרכז הרב'", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 149–174 ועוד.

ניתנה הדעת,³ והעניינים מורכבים. ואולם דומה שזו הפעם הראשונה שנאמר בה כי ככל שמדובר ב"תלמידים הראויים לזה" (מן הסתם לא רק בשל כישוריהם אלא גם בשל העובדה שיראתם קודמת לחכמתם) וביחס ל"מדעים כלליים" (אולי לא מדעי הרוח בכלל ומדעי יהדות בפרט), הרי שהם "ישתלמו [...] מחוץ לכתלי הישיבה". משמע מחד גיסא: מקומם של לימודים אלה לא יכירם בתחומי הישיבה, אך מאידך גיסא, הם עשויים להשתלב במסגרת סדר יומו של תלמיד הישיבה, והרי זה חידוש לא מבוטל.

יובהר כי גם אם זה חידושו של המסמך, לא זה עיקר תוכנו. עיקרו: הצבעה על הכללת התורה כולה במסגרת לימודי הישיבה – תורה שבכתב ותורה שבעל פה, הלכה ואגדה, מידות שהתורה נדרשת בהם, מדרשי אגדה, חיבורי ימי הביניים בהלכה ובהגות וגם לימודי ארץ ישראל, היסטוריה יהודית ועוד, שכולם הם חלק ממשי מלימודי הישיבה, בישיבה. כן ניתנת הדעת לשאלת דרכי הלמידה ומטרת הלמידה: לבד מדרכי למידה הרווחים בעולם הישיבות תיערך גם השוואתיות בין סוגי הספרות התנאית, בין סוגי הספרות האמוראית, כמו גם הבחנה בתוקף ההלכות השונות לפי מקורן – דאורייתא, הלכה למשה מסיני, דרבנן או סברה. פיתוח זה של בני הישיבה נעשה במטרה להכשיר רבנים, דיינים, ראשי ישיבות ובראש ובראשונה וככלל: "משפיעים רוחניים באומה". לא למותר לעמוד מעט על אחדים מתיקוניו של מרן הראי"ה זצ"ל בכתב ידו על מה שהונח לפניו.

א. במסגרת מטרת הישיבה הרב מעביר קו ומוחק את אחת המטרות שהוגדרו: גידולם של "מוהלים ומורים בישיבות וסופרים תורניים", ולעומת זאת הוא מוסיף: "דיינים ומורי הוראות [...] משפיעים רוחניים באומה". דומה שהן ההשמטה הן ההוספה מבטאות את מגמת הרב להבהיר שהישיבה אינה מיועדת להכשרת "כלי קודש", אלא לרמה גבוהה, משמעותית ומשפיעה הרבה יותר על האומה לעת תחייתה.

ב. במסגרת אזכור תכנית הלימודים בישיבה הרב רואה לנכון להוסיף, וכנראה להדגיש: "בדבור ובכתב". בידוענו עד כמה נושא הכתיבה היה משמעותי בתפיסת הרב,⁴ לא פלא שהוא מוצא לנכון להדגיש את ההכשרה לכתביה.

3 ראו באסופה שלפנינו, סימן יג: 'מורכבות יחסו של הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל לממשקי תורה ומדע'.

4 ראו ראי"ה קוק, "כבוד הרבנות", מאמרי הראיה, עמ' 53–54: "הכוחות הסגוליים והממשיים של הדיינות, ההוראה, הדרשנות, ההשכלה והספרות, מוכרחים להתאחד בידי

אשר לדיבור, הרי ודאי ששיבה המעוניינת לגדל דמויות משפיעות באומה, חייבת לתת את דעתה לחיזוק היבט זה.

ג. תוספת "תנחומא ומדרשי האגדה בכלל" ולעומת זאת העברת קו ומחיקת "חכמת ישראל" מבטאת, דומני, שני מסרים, חיובי ושלילי: האחד, החיובי, מיקום מובלט של מלוא היקף הספרות ההגותית, שעליה יושם דגש לימודי לא פחות מאשר על הספרות ההלכתית, והרי מן המפורסמות הוא שאחד

הרבנות בתור אגודה אחת. הרבנים צריכים לעמוד על מרום הפסגה של תחיית האומה ולהיות עמלים עם הציבור בכל פינות החיים של הבנין ושל היצירה הלאומית [...] הספרות מוכרחת להעשות כלי מחזיק ברכה בידי הרבנות, לצקת על ידה את רוחה על הדור הצעיר, על הבנים ועל הבנות, על בני העלייה ועל ההמון כאחד"; הני"ל, אגרות הראיה, ב, עמ' רכו: "והנני לעורר את כב' ואת כל הצעירים החפצים להתעודד לחיים רוחניים, מכובדים ומתוקנים באמת בעז"ה, על דבר ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכשרון הספרותי, את הסגנון החי לכל צבעיו, את הפרוץ, ואת המליצי. ואם יש בנו מי שמרגיש את רוחו בנטיה לשירה ופיוט, אל נא יעזוב כשרונו. יעשו מסות, בחינות, 'ללמד בני יהודה קשת'. סוף כל סוף, אע"פ שאני מלמד לעצמי ולאחרים שתהיה מדת השלום והחסד גברת התכונות בנפשותינו ובסגנונינו, מכל מקום חמושים אנו צריכים להיות למלחמת ד' בעמלק הפנימי והחיצוני, והננו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני העט. אנו צריכים לתרגם על פי הסגנון הזמני את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדיעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט, לקרבם לבני דורנו"; הני"ל, אגרות הראיה, א, עמ' כה: "אבל בגיבורי הרוח העומדים לנגדנו בזרוע חשופה בשרביט של אש נורא וכו'. העט כבש לו את העולם, הוא רודה במחשבות, ברגשי הלב וגם במעשים. בבטחה הוא עושה את דרכו, חיצים שנונים ומדקרות כחרב, במנוחה הוא שולח. היעלה על הדעת שאנו רשאים לחשות ולא לקנות לנו את הזיין המודרני הזה? אבל זה העט איננו 'נהרא דמכיפיה מיבריד' (שבת סה ע"ב). הוא לוקח חילו מאוצר המחשבה [...] ואנחנו, למה לא נעשה לנו גם אנו עט? היבשו מוחותינו? חלילה! [...] התם כל רעיון מקרב לבנו פנימה?"; מאמרי הראיה, עמ' 64-65 – לקראת ייסוד ישיבת מרכז הרב: "הסגנון הספרותי – להרגיל ולחנך את תלמידינו, אשר יתעתדו להיות רועי ישראל ומדריכיו למשוך בקשת סופרים בסגנון יפה ובהיר, לבאר ולברר אמיתתה של תורה, קדושת האומה וכל דבר הנוגע לחכמת ישראל, בשפה ברורה וברוח קדושה וטהרה [...] וידעו תלמידינו לעמוד בפרץ גם בעט סופר מהיר נגד כל רוח סועה וסער מהדיעות הפזיזות המתנשאות בכל דור ודור לזלזל בקדושת חייה של אומתנו העומדת לעד [...] על פי ועד מרכזי מבחירי גדולי ישראל ינתן לכל תלמיד מובהק מקצוע מיוחד שהוא מוכשר לו ביותר ונוטה אליו נטיה נפשית, שיעבדהו וישכללהו במשך זמן קצוב ויגשהו לביקורת. וכל הרכוש הרוחני הזה יישמר באוצר גנוי הישיבה, ויצא לאור עולם מזמן לזמן בחוברות וספרים שונים שיהיו למאורי הרוח בכל משאלות חייה הרוחניים והמעשיים של כנסת ישראל. וכל אלה חכמי התורה יהיו נושאי האורה בהר הקודש בירושלים, להוציא את עמנו, עם ה', מתוך הקטנות החילונית, מתוך הצמצום הגלותי, מתוך העבדות הנפשית הכורעת ברוך לפני כל רעיון זר וכל דעה מטעת, ולהפיץ קרני אורה בכל מחשכי הגולה לעיני עם ה', הגוי כולו", ועוד הרבה. וראו נ' גוטל, "על היצירה התורנית הכתובה: מאיסור-להיתר-ולמצוה", דגל ירושלים ב (סיוון תשנ"ד), עמ' כו-כח.

מדגשיו של הראי"ה היה מקום גבוה ומשמעותי לספרות ההגותית. השני, השלילי, ריחוק מה שבשם "חכמת ישראל" ייקרא, על המשמעות התרבותית-היסטורית שלו, שלא תאמה את רוח שלמי-אמוני-ישראל.⁵ גם אם מדובר במונח, הרי שמדובר במונח טעון, שיש מי שעלול להבינו באופן שגוי, וטוב אם כן להשמיטו.

ד. התוספת "לכל ענפיהם" ל"תולדות עם ישראל" ול"ידיעת ארץ הקודש ותחומיה", מבטאת את הערכתו של הרב לעומקה של "ההסתוריה"⁶, כפי שהדבר בא לידי ביטוי ידוע באיגרותיו לרב י"א הלוי,⁷ ולחשיבות שהוא מוצא בחשיפת בני הישיבה לעניינה הפיסי-ריאלי של ארץ ישראל.

ה. הוספת "גדולי האחרונים" לספרות הפרשנות התלמודית, יש בה כדי להרחיב וכדי לצמצם. מחד גיסא, הבהרה על הכרח למידתם של "אחרונים" להבנה ראויה של סוגיות הש"ס ושל דברי ה"ראשונים", ומאידך גיסא, לא כל ה"אחרונים" אלא רק ה"גדולים" שבהם: "גדולי האחרונים".

סוף דבר, מסמך זה, הזוכה עתה לחשיפה, מעשיר את היכרותנו עם תפיסותיו החינוכיות-לימודיות של מרן הראי"ה.

5 חיזוק לטענה זו: השארת הרב את הביטוי "חכמת ישראל" בראש המסמך, כאשר מדובר "בחכמת ישראל העיונית והמוסרית" שאינה חשודה בהיבט השלילי.

6 כדרך כתיבתו העקרונית של הראי"ה – במשמע סתר-יה, כפי שנהג לבאר בנו, רבנו הרצי"ה.

7 ראו נ' גוטל, מכותבי ראייה, ירושלים תש"ס, עמ' 92–93.

יסוד הישיבה המרכזית בירושלים, הוא מוסד חינוכי תורני, בן חמש שנות לימוד, בשביל בוגרי הישיבות שבארץ ושבחוץ לארץ.

המטרה

מטרת הישיבה היא לחנוך תלמידי חכמים שתהיה להם ידיעה ברורה ומקפת בכל מקצועות התורה שבכתב ושמעל פה, בהלכה ובאגדה, בחכמת ישראל העיונית והמוסרית, ושיהיו נושאי המחשבה הישראלית ומלאי רוח היהדות הטהורה, כדי שיהיו מוכשרים לשאת את דגל התורה ולהשפיע על הדור, בתור רבנים, דיינים ומורי הוראות, ראשי ישיבות בדבור ובכתב, ומשפיעים רוחניים באומה.

לתכלית זו ייכנסו בין לימודי הישיבה, לבד גפ"ת, ראשונים ופוסקים, גם כתבי הקודש, תורה נביאים וכתובים, מידות שהתורה נדרשת בהם, מדרשי התנאים, התוספתא והירושלמי, ומדרשי רבה, ותנחומא ומדרשי האגדה בכלל, ספרי גדולי המחברים של ימי הביניים, שמונה פרקים לרמב"ם, חובת הלבבות, הכוזרי, האמונות והדעות לרס"ג, המורה נבוכים ועוד.

כן נכנסים לתוך לימודי הישיבה ידיעת ארץ הקודש ותחומיה, ותולדות ישראל, וסדרי תנאים ואמוראים, לכל ענפיהם.

במדעים כלליים ישתלמו התלמידים הראויים לזה, מחוץ לכתלי הישיבה. הדרכה מיוחדת יקבלו התלמידים בלימוד ההלכה, א. לעמוד על הבדלים שבין המשנה התוספתא הברייתות ומדרשי התנאים ושבין הבבלי והירושלמי, ב. למצא דרכי ההשואה שבהם, ג. לדקדק בלימודי הכתוב שבש"ס לעשותן לכללי המדות שהתורה נדרשת בהן, ד. להבחין בין הדינים היוצאים מלימודי הכתובים או מהלכה למשה מסיני, מתקנת חכמים, או מסברא, ה. להרגיל את התלמידים לנתח הסוגיות לפי שיטות הראשונים וגדולי האחרונים.

יסוד הישיבה המרכזית בירושלם, הוא מוסד הינוכי תורני, בן חמש שנות לימוד, כשביל בוגרי הישיבות שבארץ ושבתון-לארץ.

ה ס ט ר ה

מטרה הישיבה היא, לתנוך התלמידי חכמים שתהיה להם ידיעה ברורה ומקפת ככל מקצועם התורה שבכתב ושבעל-פה, בהלכה וכאגדה, בהכמת ישראל העיונית והסופרית ושיהיו נושאי המחשבה בישראלית, ומלאי רוח היהדות המהורה, כדי שיהיו מוכשרים לשאת דגל התורה, ולהשמיע על אחרים, כחור רבנים ראשי ^{ועל ידיהוה} ישיבות, מרחלים ומורים בנישנות, ~~אפודיים הדרבים~~ ^{ולפי יום חמ"ח לאומי}, להבליה זו, יכנסו בין לימודי הישיבה, לבד נפ"ת, ראשונים ופוסקים, גם כחבי הקודש, תורה נביאים וכתובים, מדות שהתורה נדרשת בהם, סדרשי התנאים, התוספתא והירושלמי, ומדרשי רבה, ~~וספדי גדולי האחרונים~~ ^{ומתווא וזכריה היוקלה}.

בתכמת ישראל, ספרי גדולי המחברים של ימי הבינים, שסוגה פרקים להרמב"ם, אונם הלכות, הכוזרי, האמונות והדעות לרס"ג, הסורה נבוכים, ופוד, כן נכנסים לתוך לימודי הישיבה ידיעת ארץ הקודש ותחומיה, ותולדות ישראל, ומדרש תנאים נאמקראים, לכל עניניהם.

כמדעים כלליים ישתלמו התלמידים הראויים לזה, מחוץ לכתלי הישיבה, הדרכה מיוחדת, יקבלו התלמידים, בלימוד החלכה, א, לעמוד על חבדלים שבין חמשה התוספתא הכריתות ומדרשי התנאים ושכין הבבלי והירושלמי, ב, למצא דרכי החשואה שבחם, ג, לדקוק בלימודי הכתוב שבש"ס לשנותן לכללי המדות שתתורה נדרשת בהן, ד, להבחין בין הדינים היוצאים מלימודי הכתובים או מהלכה למשה מסיני, מתקנת חכמים, או מסברא, ה, להרגיל את התלמידים לנתח חסונים לפי שיפות הראשונים, גדולי האלמנינים.